

Polska poezja świecka średniowiecza – tematyka, funkcje i znaczenie

Literatura polskiego średniowiecza kojarzy się przede wszystkim z utworami religijnymi. Wynika to z teocentrycznego światopoglądu epoki, w którym Bóg stanowił najważniejszy punkt odniesienia dla człowieka, a Kościół był głównym ośrodkiem życia intelektualnego i kulturalnego. Duchowni należeli do nielicznej grupy ludzi umiejących czytać i pisać, dlatego większość powstających wówczas tekstów dotyczyła zagadnień wiary, moralności, zbawienia oraz żywotów świętych. Nie oznacza to jednak, że w średniowiecznej Polsce nie rozwijała się twórczość świecka. Z czasem zaczęły powstawać utwory poświęcone życiu codziennemu, obyczajom, konfliktom społecznym i aktualnym wydarzeniom historycznym. Pełniły one przede wszystkim funkcję dydaktyczną, wychowawczą, satyryczną i publicystyczną.

Określenie „poezja świecka” nie oznacza, że utwory te były całkowicie pozbawione odniesień religijnych. W średniowieczu granica pomiędzy kulturą religijną a świecką nie była wyraźna. Nawet tekst dotyczący zasad zachowania przy stole mógł rozpoczynać się apostrofą do Boga, a satyryczny dialog ze Śmiercią przypominał odbiorcom o sądzie ostatecznym i konieczności prowadzenia uczciwego życia. O świeckim charakterze utworu decydował przede wszystkim jego główny temat. Zamiast wydarzeń biblijnych albo biografii świętych przedstawiano w nim codzienne obyczaje, stosunki pomiędzy przedstawicielami różnych stanów, konkretne konflikty oraz ludzkie wady.

Jednym z najstarszych i najważniejszych zabytków polskiej poezji świeckiej jest napisany prawdopodobnie około 1400 roku utwór Przecława Słoty zatytułowany „O zachowaniu się przy

stole", nazywany również „Wierszem o chlebowym stole”. Przecław Słota, zwany także Złotą, był szlachcicem związanym z dworem. Jego dzieło uznaje się za najstarszy zachowany polski wiersz świecki, którego autor jest znany z imienia.

Wiersz Słoty ma charakter dydaktyczny i obyczajowy. Autor przedstawia zasady właściwego zachowania podczas uczyty, pragnąc nauczyć odbiorców kultury stołu. W średniowieczu wspólne spożywanie posiłków było ważnym elementem życia dworskiego. Uczta nie służyła wyłącznie zaspokojeniu głodu, lecz była również wydarzeniem towarzyskim, podczas którego ujawniały się maniery, wychowanie i pozycja społeczna uczestników. Zachowanie człowieka przy stole świadczyło więc o jego kulturze osobistej oraz znajomości obowiązujących obyczajów.

Utwór rozpoczyna się apostrofą do Boga. Podmiot prosi Stwórcę o pomoc w takim przedstawieniu zasad, aby odbiorcy mogli je zrozumieć i zastosować w swoim życiu. Obecność modlitewnego wezwania potwierdza, że nawet polska twórczość świecka pozostawała silnie związana z religijnym światopoglądem epoki. Następnie poeta zwraca uwagę na wartość stołu i znajdującego się na nim chleba. Stół gromadzi ludzi, a podczas uczyty pojawiają się na nim owoce całorocznej pracy. To, co wcześniej rosło na polach, w sadach i ogrodach, zostaje zebrane, przygotowane i podane biesiadnikom.

Najważniejszą część utworu stanowią rady dotyczące dobrych manier. Słota krytykuje osoby, które zajmują najlepsze miejsca, łapczywie sięgają po potrawy, wybierają dla siebie największe porcje lub jedzą zbyt szybko. Człowiek dobrze wychowany powinien zachowywać umiar, nie przepychać się, nie zaglądać innym do naczyń i zwracać uwagę na potrzeby współbiesiadników. Zewnętrzna ogłada staje się tutaj świadectwem wewnętrznego uporządkowania. Ten, kto potrafi panować nad apetytem, okazuje szacunek innym i przestrzega ustalonych zasad, ujawnia takie zalety jak opanowanie, skromność i uprzejmość.

Szczególne miejsce w utworze zajmują kobiety. Słota poucza mężczyzn, aby okazywali im szacunek, usługiwali im i dbali o ich dobre samopoczucie. Wprawdzie przedstawiony obraz odpowiada dworskiemu modelowi relacji między kobietą a mężczyzną, jednak zawiera też przekonanie o wyjątkowej godności kobiety. Poeta przypomina, że Matka Boża również była kobietą, co dodatkowo wzmacnia moralny nakaz okazywania szacunku niewiastom. Wiersz kończy się ponownym zwrotem do Boga oraz życzeniem dobra i radości dla ludzi. Dzięki temu całe pouczenie obyczajowe zostaje wpisane w religijny porządek świata.

„O zachowaniu się przy stole” jest ważnym świadectwem rozwoju polskiej kultury dworskiej. Pokazuje, że dobre maniere nie były traktowane wyłącznie jako zbiór pustych konwenansów. Miały wychowywać człowieka, uczyć go szacunku do innych i panowania nad własnymi pragnieniami. Utwór pozwala również poznać obyczaje średniowiecznej szlachty oraz przemiany zachodzące w języku polskim. Jego znaczenie jest więc zarówno literackie, jak i historyczne.

Inny rodzaj poezji świeckiej reprezentuje „Rozmowa mistrza Polikarpa ze Śmiercią”. Utwór, nazywany także „Dialogiem mistrza Polikarpa ze Śmiercią”, został zapisany około 1463 roku i liczy blisko pięćset wersów. Jest najobszerniejszym zachowanym polskim średniowiecznym utworem wierszowanym. Jego treść nawiązuje do popularnego w całej Europie motywu *danse macabre*, czyli tańca śmierci.

Bohater utworu, uczony mistrz Polikarp, modli się do Boga, prosząc, aby mógł zobaczyć Śmierć. Jego życzenie zostaje spełnione, lecz widok okazuje się tak przerażający, że mężczyzna upada na ziemię. Śmierć zostaje ukazana jako rozkładające się zwłoki nagiej kobiety. Ma żółtą twarz, brakuje jej części nosa i warg, z oczu płynie krew, a spod skóry wystają kości. W ręku trzyma kosę, która jest narzędziem jej nieograniczonej władzy. Takie przedstawienie miało wzbudzać lęk i obrzydzenie, ale również przypominać odbiorcom

o nieuchronnym rozpadzie ludzkiego ciała.

Obraz Śmierci wiąże się z popularnym średniowiecznym hasłem „memento mori”, czyli „pamiętaj o śmierci”. Człowiek powinien mieć świadomość, że jego ziemskie życie jest krótkie, a dobra materialne, uroda, władza i sława okazują się nietrwałe. Nikt nie może uniknąć śmierci. Podlegają jej zarówno królowie, papieże i rycerze, jak i mieszczaństwo, chłopci czy żebracy. W tym sensie Śmierć staje się siłą zrównującą wszystkich ludzi. Nie zwraca uwagi na pochodzenie, majątek ani zajmowane stanowisko.

Śmierć nie działa jednak samodzielnie. Podlega Bogu i wykonuje Jego wyroki. Człowiek nie powinien więc pytać, czy umrze, lecz zastanawiać się, jak przygotować się do śmierci. Ostateczne znaczenie ma bowiem nie majątek, ale sposób, w jaki człowiek przeżył swoje życie. Dialog przypomina, że tylko moralne postępowanie i troska o zbawienie mogą uchronić jednostkę przed wiecznym potępieniem.

Mimo poważnej tematyki „Rozmowa mistrza Polikarpa ze Śmiercią” zawiera liczne elementy humorystyczne, groteskowe i satyryczne. Śmierć wylicza przedstawicieli różnych stanów oraz zawodów, ujawniając ich wady. Krytykuje między innymi nieuczciwych sędziów, przekupnych urzędników, rozpustnych ludzi, niesprawiedliwych gospodarzy oraz duchownych, którzy nie przestrzegają głoszonych przez siebie zasad. Utwór stanowi więc szeroką panoramę średniowiecznego społeczeństwa. Ośmieszenie ludzkich słabości ma charakter dydaktyczny: odbiorca powinien rozpoznać przedstawione wady, wyciągnąć z nich naukę i poprawić własne postępowanie.

Do świeckiej poezji satyrycznej zalicza się również anonimową „Satyrę na leniwych chłopów”, znaną od pierwszego wersu jako „Chytrze bydlą z pany kmiecie”. Utwór powstał w drugiej połowie XV wieku, a jego najstarszy zapis pochodzi z 1483 roku. Liczy zaledwie dwadzieścia sześć wersów, lecz ma duże znaczenie jako najstarsza polska satyra stanowa. Przedstawia

chłopów z punktu widzenia właściciela ziemskiego i odsłania konflikt interesów pomiędzy poddanymi a panami.

Podmiot mówiący oskarża chłopów o unikanie obowiązkowej pracy na ziemi pana. Według niego kmiecie rozpoczynają pracę zbyt późno, często odpoczywają i tylko udają, że sumiennie wykonują polecenia. Zatrzymują się w drodze, pozorując naprawianie pługa, celowo zakładają gorsze części narzędzi, zaprzęgają chore zwierzęta, gubią kliny i długo szukają ich w zaroślach. Kiedy właściciel obserwuje pracę, chłopci orzą dokładnie, lecz po jego odejściu natychmiast zwalniają.

Na pierwszy rzut oka utwór potwierdza obraz chłopaka leniwego, nieuczciwego i przebiegłego. Trzeba jednak zauważyć, że wypowiada się w nim przedstawiciel warstwy posiadającej. Autor nie podejmuje próby zrozumienia położenia chłopów, zmuszanych do darmowej pracy na rzecz pana. Zachowania określane jako lenistwo można zatem odczytać jako formę biernego oporu wobec feudalnych obciążeń. Chłopi nie mają możliwości otwartego sprzeciwu, dlatego wykorzystują podstęp, spowalniają pracę i pozorują wykonywanie obowiązków. Wiersz nie jest bezstronnym opisem rzeczywistości, lecz świadectwem rozbieżności interesów dwóch grup społecznych.

Wartość „Satyry na leniwych chłopów” polega między innymi na jej realizmie. Autor nie przedstawia idealnego obrazu społeczeństwa, ale ukazuje napięcia istniejące pomiędzy panem a poddanymi. Utwór dokumentuje codzienną pracę na roli, używane narzędzia i sposoby egzekwowania obowiązków. Jednocześnie pozwala współczesnemu czytelnikowi zrozumieć, że średniowieczna literatura mogła służyć nie tylko moralnemu pouczeniu, lecz także obronie interesów określonego stanu.

Do poezji świeckiej o tematyce historycznej należy natomiast „Wiersz o zabiciu Andrzeja Tęczyńskiego”, nazywany również „Pieśnią o zabiciu Andrzeja Tęczyńskiego”. Utwór powstał pod wpływem wydarzeń, do których doszło w Krakowie w 1461 roku. Szlachcic Andrzej Tęczyński, niezadowolony z wykonanej naprawy

zbroi, brutalnie pobił płatnerza. Konflikt wywołał oburzenie krakowskich mieszczan. Tęczyński próbował ukryć się w kościele franciszkanów, lecz został odnaleziony i zabity przez wzburzony tłum. Tło wydarzeń oraz ich związek z tekstem przedstawia opracowanie [Zintegrowanej Platformy Edukacyjnej](<https://zpe.gov.pl/a/przeczytaj/DyHzj0zau>).

Autor wiersza nie jest bezstronnym kronikarzem. Wyraźnie opowiada się po stronie zabitego szlachcica, natomiast mieszczan przedstawia jako ludzi okrutnych, podstępnych i pozbawionych honoru. Pomija lub osłabia odpowiedzialność Tęczyńskiego za rozpoczęcie konfliktu. Skupia się na brutalności tłumu, znieważeniu ciała zmarłego oraz hańbie, jaką mieszczanie mieli przynieść Krakowowi. Wiersz ma więc charakter stanowy i propagandowy. Broni uprzywilejowanej pozycji szlachty, a jednocześnie potępia mieszczan za odważenie się na wystąpienie przeciw przedstawicielowi wyższej warstwy społecznej.

Utwór ma dużą wartość historyczną, ponieważ został napisany pod wpływem konkretnego wydarzenia i ukazuje napięcia pomiędzy szlachtą a mieszczaństwem. Nie należy jednak traktować go jako całkowicie obiektywnej relacji. Jest raczej poetyckim komentarzem reprezentującym interes jednej strony sporu. Pokazuje, że literatura już w średniowieczu mogła uczestniczyć w aktualnych konfliktach politycznych i społecznych, kształtować opinię odbiorców oraz bronić określonego systemu wartości.

Wszystkie omówione utwory są również niezwykle cennymi zabytkami języka polskiego. Występują w nich archaizmy, czyli formy, które z czasem wyszły z użycia albo zmieniły znaczenie. Można wyróżnić archaizmy leksykalne, obejmujące dawne wyrazy, takie jak „kmiąć” czy „chrost”; archaizmy fonetyczne, czyli dawne postacie brzmieniowe wyrazów, na przykład „sierce” zamiast „serce” lub „wszytek” zamiast „wszystek”; a także archaizmy fleksyjne, widoczne w takich konstrukcjach jak „z pany” zamiast współczesnego „z panami”. Występują również

archaizmy semantyczne. Słowo „bydlić” znaczyło dawniej „żyć” albo „postępować”, natomiast „prawie” mogło znaczyć „prawdziwie” lub „rzeczywiście”.

Dla autorów średniowiecznych formy te nie były oczywiście archaizmami, lecz elementami używanego przez nich języka. Ich dawność dostrzega dopiero współczesny czytelnik. W tekstach widoczne są również niestabilna ortografia, odmienne konstrukcje składniowe i liczne wyrażenia, których znaczenie można dziś ustalić dopiero dzięki komentarzom językoznawców. Zabytki poezji świeckiej dokumentują zatem stopniowe kształtowanie się polskiego języka literackiego.

Średniowieczna poezja świecka poruszała różnorodne zagadnienia. „O zachowaniu się przy stole” uczyło dobrych manier, umiaru i szacunku wobec kobiet. „Rozmowa mistrza Polikarpa ze Śmiercią” przypominała o przemijaniu, a jednocześnie ośmieszała wady przedstawicieli różnych stanów. „Satyra na leniwych chłopów” ukazywała konflikt pomiędzy właścicielami ziemskimi a poddanymi, natomiast „Wiersz o zabiciu Andrzeja Tęczyńskiego” komentował autentyczne wydarzenie i bronił interesów szlachty. Każdy z tych tekstów miał charakter pouczający, ale realizował swoją funkcję w inny sposób: poprzez bezpośrednią radę, groteskę, satyrę, przestrożę albo emocjonalne oskarżenie.

Polska poezja świecka średniowiecza stanowi nie tylko ważny etap rozwoju literatury, lecz także świadectwo ówczesnego życia. Dzięki niej możemy poznać dworskie obyczaje, wyobrażenia dotyczące śmierci, warunki pracy chłopów oraz konflikty między stanami. Utwory te pokazują ludzi nie jako niedoścignione wzory świętości, ale jako jednostki posiadające słabości, pragnienia i sprzeczne interesy. Pomimo upływu wielu stuleci pozostają interesujące, ponieważ podejmują problemy wciąż obecne w życiu społecznym: znaczenie dobrego wychowania, nierówność, nadużywanie władzy, walkę o godność oraz odpowiedzialność człowieka za własne postępowanie.

Jeśli szukacie pomocy w napisaniu własnej pracy - potrzebujecie korepetycji, konsultacji to polecamy stronę [pisanie prac](#) - fachowa pomoc w pisaniu prac - oczywiście tylko w granicach prawa.